

נחום סוקולוב וה"פונקציה הרשמית" של העתונות העברית

גדעון קוץ

הוויכוח הנצחי בשאלה האם ניתן ליישב את "חופש" העתונות עם "אחריותה", מקבל משמעות מיוחדת בהקשר היהודי והישראלי. על העתונות היהודית, ובעיקר העברית, הוטלה אחריות מיוחדת, כהתאם למצבו המיוחד של העם היהודי. בארץ ישראל, לפני הקמת המדינה אך גם לאחר מכן, נמשך "המצב המיוחד". נחום סוקולוב, מן האבות המייסדים של העתונות העברית ודמות מפתח שעיצבה הרבה ממאפייניה של עתונות זו, הגיע בערוב ימיו להצגת מודל של עתונות "מודרכת", שנראתה לו כמתאימה ביותר לצרכי העם היהודי והתנועה הציונית.

טיעוניו, שיובאו כאן, הוחרפו בעקבות מסעו בפולין בשנת תרצ"ד (1934), בתפקידו כנשיא ההסתדרות הציונית. הוא נתקל שם במציאות גועשת בתוך התנועה הציונית עצמה, ובין התנועה הציונית ליריביה. סוקולוב מגיע, בין השאר, לכדי אידיאליזציה של העתונות העברית לעומת היידית והוא מייעד לה "פונקציה רשמית". הוא מבקר את ה"סנסציה" ומסביר כיצד יש לדעתו לסקר את המתרחש בארץ ישראל. כדאי לעיין בהתבטאויות אלה גם היום — למרות שניסוחן יישמע, בוודאי, צורם במקצת. יש בהן חומר רקע מועיל להבנת הוויכוח, שנמשך ועוד יימשך.

סוקולוב, העתונאי והמנהיג הציוני, היה בין יוצריה העיקריים של התעמולה הציונית, היא "ההסברה". הוא היה, במונח השגור היום, ה"מקצוען" הראשון בתחום זה בפוליטיקה הציונית והקדיש לו, כידוע, חלק ניכר מפעילותו. הוא ראה את העתונות ככלי ראשון במעלה בפעולה זו. סוקולוב הפך את "הצפירה" שלו לבטאון ציוני. לאחר סגירת העתון ב-1906, היתנה ב-1907 את קבלת תפקיד מזכירה הכללי של ההסתדרות הציונית בהקמת בטאון עברי רשמי לתנועה הציונית. כך נוסד "העולם" בקלן. "השתתפתי בעתונות הגרמנית של הרצל", סיפר סוקולוב, "ואז אמרתי, ואת דעתי לא שיניתי מאז, שאי אפשר לציונות בלי השפה העברית, המשותפת והמשתפת את כל היהודים. לא הגרמנית ולא האנגלית ואפילו לא היידיש בכבודה ובעצמה, יכולים לשתף את היהדות כולה."¹ העתונות בשפות אחרות היתה מוכרת, כמוכן, לסוקולוב. הוא ערך גם עתונים ביידיש ובפולנית² וכתב והירצה בשפות רבות. תשיבותה של העתונות עבור התנועה הציונית נוסחה על ידי סוקולוב במלים אלה:

ואם יבוא מי שהוא ויאמר: אל לנו ליתן את דעתנו על העתונות, ולא נצטער על הידיעות הכוזבות, על הפולמוס של התחרות מסחרית, ואענה לו: זו לשונה של השטחיות. אמנם כן, אלמלא היינו כבר מדינה הייתי עובר אל סדר היום ולא הייתי נותן את דעתי על כך כל עיקר. כמה וכמה גורמים וכוחות עומדים לה למדינה לשימושה ולהשפעתה על הבריות. למדינה צבא משלה, ומסים משלה, וכיוצא באלה דברים, והרשות בידה להתעלם מן העתונות. ואנו הרי כמעט אין לנו כלום, והרי אנו כתנועה של רשות והתגברות, סמוכים על שולחנה של העתונות בלבד. ואם העתונות טועה ומתעה, היסטורית, נקלעת ונסערת בין הקצוות של יתר אופטימיות מכאן ויתר פסימיות ומרה שחורה ודכאון מכאן, הרי שמטבע זו נטבעת מאליה בפרצופה של כל הציונות כולה.³

על העתונות היהודית התומכת ברעיון הציוני מוטלת, אפוא, על פי נוסח זה פונקציה ציונית-מדינית "רשמית". להיות מעין עתונות רשמית של

נחום סוקולוב — מנהיג פוליטי ועיתונאי

רחוב יהודי בווארשה, שנות השלושים

מבול זה של דעתנות יתרה הביאה לעולם וחוזרת ומביאה עתונות היידיש. העבריות הראשונה של תקופת ההשכלה ושל ראשית הציונות מקצת אצילות היתה בה, רמה מסויימת, מידה קבועה של שלטון עצמי וכיבוש עצמי; היא חייבה הדרגה תרבותית מיוחדת. והנה גורם תרבותי זה כמעט שנעקר ויצא מן העולם. דמוקרטיה מווייפת עקרה כל זכר של עליונים ותחתונים ובינוניים בתחרות, ניכשה כל שיורי סמכות ואוטוריטה; ובמקום דעת ציבור בעל אחריות, שלבו פתוח לעקרונים ולחובתם ולידיעתם, העמידה תהוה ובוהו ובילבול של ריבות-אינטרסים, עצבנות יתרה, להיטות אחרי המרעיש, היוצא מן הכלל, רדיפה אחרי מלחמתנות שבמודה. ואין תקנה ותרופה אמיתית למסורת של כל הספחים שעלו בגין המפלגתיות. מצווה היא שתקום ציונות חדשה, בעלת מגמה וכוונה אחרות, במקום הפילוגים, ציונות שתהא שקויה ורוויה רוח לאומית במקום הרות העממי הערברכי, ציונות עברית כולה ולא "יידישית שוקית" (היידיש היפה האמיתית אף היא נתגסתה כולה).

עברית מול יידיש

התכונות האידיאליות שמוצאן סוקולוב בעברית, בעיקרן זו "הראשונה" של ההשכלה שבה הוא נזכר מתוך נוסטליגיה לא מוסתרת, גוררות את הפונקציה החיובית שהיא ממלאת מן הבחינה הציונית-מדינית הנראית לו. ומולה הפונקציה השלילית של עתונות היידיש "שוקית". לפונקציה החיובית מרכיבים שונים. תכונות כמו רצינות, פיתוח אוטוריטה או יצירת הידרכיה תרבותית מושלכות באמצעותה על הקהל. בכך ממלאת העתונות העברית את תפקידה. ההצעה המעשית הנובעת מכאן: הקמת עתון עברי בפולין, עתון יומי של תנועת הפועלים. סוקולוב מבקש כי עתון זה, "דאס ווארט", הרואה אור ביידיש יחליף את שפתו:⁶

מצווה היא שיהא העתון יוצא לאור בעברית. אמנם מבינים את העברית פחות, אבל כנגד זה מחשיבים אותה יותר. אם אנו חושבים שאיידיעת העברית היא עובדה שאינה בשינוי ובתמורה והרי אנו מקבלים על עצמנו גזר דין זה, הרי אנו מוותרים על לשוננו הלאומית, שכן ידיעתנו בעברית תהא הולכת ופוחתת. עתון טוב כופה את עצמו על הבריות שיהיו קוראים אותו. אותה קריאת המונים ביידיש היא שגלגלה עלינו תוהו-ובוהו זה שאנו שרויים בו עכשיו, ועתון עברי וטוב עשוי להבהיר עלינו את העולם... אני על דעתי עומד שתון הפועלים בווארשה צריך להיות עתון עברי ורק עברי.

"דאס ווארט" – מעין "דבר" ביידיש. אפילו אותיות שם העתון הזכירו את "דבר"

המדינה-שבדרך, שכוחה רב משום שמדינה זו עדיין אינה קיימת. סוקולוב נוגע כאן במאפיין חשוב של העתונות העברית והחלק מן העתונות היהודית מאז ייסודה. חוסר מסגרת מדינית ובמה ציבורית דחפו פעילים יהודים אל העתונות, שהפכה תחליף לבמות אלה בשל מעמדה של המלה הכתובה ואלה המשתמשים בה ביהדות. חלק ניכר כאליתה הציונית מתחילתה בא מן העתונות או עסק בה. אך גם יצירתם של המוסדות הציונים לא נטלה מן העתונות, על פי סוקולוב, את הפונקציה הרשמית.

כבר במסגרת הסבריו על הצטרפותו המאוחרת במקצת לרעיונותיו של הרצל ול"ציונות המדינית", הדגיש סוקולוב את הפונקציה של חינוך לציונות המוטלת, לדעתו, על העתונות וסתר בלגלוג את ההנחה, שלפיה הגיעו עורכי העתונים אל הציונות כתגובה לביקוש מצד קהלם. להיפך, "אם ישנם עתה בין הקוראים ציונים רבים – אנחנו הרינו ילדנו את העם הזה. אנחנו עשינום. הציונות, רבותי, איננה מין סיפור מפליא, מין סנסציה, לשים אותה מטעמים... שאפשר לעשות בהן סחורה... ולתפוס את המון הקוראים בלבם. להרבות חותמים. טעות גדולה אתם טועים. המון הקוראים מבקשים מטעמים אחרים... הוצרכנו להיות על דעת הקהל ההיא לעול ולמשא."

והנה, כערוב ימיו, הוא ניצב מול מצב הפוך לכאורה. ההסברה הצליחה, ואמצעי התקשורת סובלים מעודף מידע בנושא. הציונות הפכה ל"מטעמים". סוקולוב מבחין בין רמת האינפורמציה במזרח אירופה לבין זו שבמערבה. הוא מגיע למסקנה, ש"באירופה המזרחית יודעים יותר מדי על דבר ארץ ישראל, ובאירופה המערבית – פחות מדי. יותר מדי – הכיצד? וכי אפשר לדעת יותר מדי על דבר ארץ ישראל? כן! אם כל שמועה מאיזו פינה של תל אביב, אם כל רחש וכל לחש של פקיד, וכל אומדנא והשערה של כתב זה או אחר – מקבל צורה מנופחת ומרעישת עולמות... אז הייתי מקבל על עצמי את האחריות המוסרית בעד הגרעון... המוח היהודי טוחן יותר מדי. אין זה צורך אובייקטיבי של הציונות ושל ארץ ישראל; אלא צורך סובייקטיבי של בני אדם באירופה המזרחית לרגל מצב רוחם ורגילותם. הפשט הציוני נעשה להם עיין ומשעמם, והם צריכים לדברי חידודין, לפולמוס, לחדשות שבחדשות, כדי לערער את עצביהם..."⁷ ובהמשך: "אנו מדברים יותר מדי, וכותבים יותר מדי. אנו עושים משברים על ידי ההכרזה אודותיהם..." והפתרון: "אפשר להביא לידי כך שהטון של העתונות המתוכנת יהיה יותר הגון." בפולין של שנת תרצ"ד, "מערכת הידיעות של העתונות שלנו כאן איומה היא; לא תמצא בה כמעט אף ידיעה אחת מדוייקת ובלתי מפלגתית; הכל 'מבושם ומרוקח', מצובע ומנופח..."

דברים אלה ומרבית הצייטוטים שאביא להלן נלקחו מסדרת מכתבים שכתב סוקולוב בעקבות מסעו. המכתבים שוגרו לחבר ההנהלה הציונית ברל לוקר בלונדון.⁸ בתקופה זו של קרע וסערה בתנועה הציונית, מוצא סוקולוב את אחד משורשי הרע בעתונות היהודית. הוא מתייחס בעיקר לעתונות היידיש, אך גם לסוכנות הידיעות היהודית – JTA, המביאה לקרא עודף מידע על המתרחש בארץ ישראל ובתנועה הציונית, באורח היסטרי ובלתי אחראי, אינטרסנטי וכלל לא "רשמי".

למרות ביקורתו, שיקפה משנתו של סוקולוב את גישת המוסדות הרשמיים לנושא העתונות, גישה שנמשכה ונענתה בחיוב עוד שנים רבות לאחר קום המדינה. "ועדת התגובה" אשר ייצגה את כל היומונים, "כמוסד מכון ומתאם את תגובות העתונות העברית בארץ כל מה שנוגע למדיניות הצינונית והיישובית בימים אלה",¹¹ מצאה את המשכה ב"ועדת העורכים". "הפונקציה הרשמית", אותה ייעד סוקולוב לעתונות העברית, המשיכה להטביע את חותמה על התפתחותה של העתונות במדינת ישראל.

1. "העולם" 1933, גליון ט', עמ' 135.
2. "איראליטא" (בפולנית), 1896 – 1902; "דער טעלעגראף", 1905.
3. מתוך "מסע לפולניה בשנת תרצ"ד", ספר סוקולוב, ירושלים תש"ג. להלן: מסע לפולניה.
4. "הסברת הצינונית", ב"הצופה לבית ישראל" בעריכת ג. קרסל, ירושלים תשכ"א, עמ' 183-198. להלן: הצופה לבית ישראל.
5. מסע לפולניה.
6. "דאס ארט" נוסד ביולי 1933 ונערך על ידי זלמן רובשוב (שז"ר). העתון החזיק מעמד 11 חודשים בלבד.
7. "היינט" (1908 – 1939). ב-1919 אוחד עם הבטאון הצינוני "דאס יידישע פאלק" ונהל, למעשה, על-ידי יצחק גרינבוים. מ-1929 החלה להופיע מהדורת אחר-צהריים שלו – "היינטיגע נייעס".
8. "מאמענט" (1910 – 1939). עתון זה נטה לסנסציה. מאז 1938, שימש כבטאון המפלגה הרביזיוניסטית בפולין, שרכשה אותו. מהדורת אחר-צהריים שלו, "וארשאווער ראדיא", החלה להופיע ב-1924.
9. 171 עתונים בידיש כ-1928; 106 כ-1934. (על פי סטטיסטיקה פולנית רשמית משנת 1937). באותה שנה היו בפולין 3,113,900 יהודים. ש-2,732,000 מהם דיברו יידיש.
9. סוכנות זו, "פלקר", הוקמה ב-1934 ושימשה ככלי-ביטוי רשמי למחצה של הסוכנות היהודית, עד הקמת המדינה.
10. "כיצד תזכה העתונאות את ארצה", הצופה לבית ישראל, עמ' 541-565.
11. מכתב "ועדת התגובה" לבן-גוריון ולבן-צבי, 7 באפריל 1943.

או על סוכנות הידיעות היהודית, אלא על עתון כמו "העולם", ושם "חובה היא להעמיד מזמן לזמן את הסופר מן הארץ על טיב הידיעות שעליו להודיע." סוקולוב עובר כאן מביקורת העתונות אל "הסברה". הוא סבור, ש"הפרסומת ודרכי עשייתה הן אחד הגורמים המכריעים בתנועתנו."

"אחריות העתונות קודמת ליחופש הביטוי שלה. לפחות אצלנו ובמצבנו. זהו תפקידנו בעתונות שלנו: לא לעשות כמקולקלים שבהם, אלא כמתוקנים שבהם," אומר סוקולוב בדבריו על מצבה המיוחד של העתונות היהודית בקרב עתונות העולם.¹⁰ "אמריקה יכולה לסבול את הסנסציה המתנפחת, זה הים גדול ורחב ידים: ואם ישליכו לתוכו רבבות עם את פסולתם, שטף הגל ישאם, ולא יידע כי בא אל קרבם. אבל נחלנו נחל קטן; ומימי עומדים, ואין לדלחם... האמת והדיוק נחוצים לנו כאוויר לנשימה. הקו הכי אופייני של עמנו הוא צניעות וענווה... זרמי הגוזמאות וסיגנון הלהטים... עלולים לחתור תחת כל הבטחון שהפעם צריך לבטוח בעתונות ולשלול ממנה את הכוח המנהיג ואת האבטוריטה שאנו צריכים להם לשם קברניטות והשפעה. המגמתיות המפלגתית צריכה להצטמצם בכיורון השקפות גלויות, ולא לעבור לצביעת החומר האינפורמציוני... בטוח אני שהיהודים שלנו ירבו לקרוא את עתונינו, אם יהיו פחות 'מעניינים' יותר מדוייקים..."

יש להניח, כי קהל הקוראים של היום היה גורם לו אכזבה, אך בתקופתו, על פי תמונת מצב זו, דומה שסוקולוב היה צריך למצוא את סוג העתונות הרצוי בארץ ישראל עצמה. העתונות העברית בארץ, נתונה בין הלחץ הבריטי להעמולה הערבית, שימשה מודל נאות לעתונות "רשמית" של המדינה-שברך. למושג האחריות העתונאית צורפה גם הרתיעה המסורתית ביהדות מפני "הלשנה" ומפני חיסול חשבונות פומבי של אומה נרדפת לעיני אויביה-מדכאיה, פן יעשו בו אלה שימוש. אך סוקולוב הפגין בסוף ימיו אכזבה, גם מאופיה של עתונות זו. "אמנם בארץ ישראל אי אפשר שהדברים והמצב ייעשו כל כך רעים. סמוכים ובטוחים אנו באירא דארץ ישראל; הרעיון הלאומי חזק הוא מדי... הלשון הלאומית גופא, אף שבחוגים אחרים הגיעה כבר לתחומי היידיש שכגשו... מעלה את הדברים לידי רמה אחרת. אולם הורעו הדברים למדי גם בארץ ישראל, ומחובתנו הגדולה להילחם בצרה זו, בפגע רע זה של סנסציה עד חרמה, גם שם." במקום אחר גוברת תלונתו על עתונות ארץ ישראל: "קורא אני גם את העתונים, שמלבד 'דבר' רובם שטופים בסנסציות, מנפחים ומתחכמים כדוגמת העתונים כאן."

ובכל זאת, על פי הגיון המודל שבנה, חייב היה סוקולוב להבחין בין חטאי העתונות הארץ ישראלית לאלה של עתונות הגולה. בהתנהגותה של הראשונה הוא מוצא "טירוף" של המערכת, ובזו של השנייה: רוע מכון ועבודה זרה. ידיעות אזעקה, זו לדעתו דרך הטירוף של העתונות הארצישראלית, זו דלות תוכנה, הנובעת מחוסר כוח המצאה ודמיון ותדגוניותם של החיים, המשתדלים למלא את החסר על ידי דישה מרובה וחזרה לאין מספר על כל "יש אומרים" ו"יש מלחשים"; ומולה – "עבודת שטן זו של העתונות בגולה, הרדופה תמיד אחרי סנסציות, המשתדלת להפיץ יום יום ידיעות מרגיזות ומחרידות, כדי להמשיך תמיד בהתרגשות והתרגוזות על קהל הקוראים..."